

Гоманюк М. А. Соціальний та туристичний потенціал історико-культурної спадщини барку “Товариш-Горх Фок” // Науковий вісник Херсонської державної морської академії: науковий журнал. – Херсон: Херсонська державна морська академія, 2018. – № 2 (19). – С.102-108

Микола Гоманюк

СОЦІАЛЬНИЙ ТА ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ БАРКУ “ТОВАРИШ-ГОРХ ФОК”

З 1951 по 2003 роки портом приписки відомого вітрильного судна «Товариш-П» був порт Херсон. Вітрильник був не просто навчальним судном Херсонського морехідного училища ім. Шмідта, але й однією з головних визначних пам'яток міста. На “Товариші” проходили практику тисячі херсонців, які зараз працюють капітанами і судовими офіцерами у всьому світі. Пам'ять про “красивий білий барк” передається в їх родинях разом з грубими фотоальбомами. Нині барк змінив країну і порт приписки і під своїм першим іменем “Горх Фок-І” знаходиться у місті Штральзунд у Німеччині. В історії “Товариша/Горх Фока” як у краплині солоної води відбивається бурхлива історія Європи ХХ століття. Проте хоча це судно декілька разів змінювало прапор і знаходилося у складі флотів ворожих держав, воно залишилося у пам'яті людей як мирне судно – навчальний вітрильник, з борту якого не було не здійснено жодного пострілу, судно на тлі якого робилися весільні фото, і на палубі якого у дружній атмосфері зустрічалися громадяни різних країн.

За час свого перебування у Херсоні “Товариш” став справжнім символом міста. Він навіть був зображений на радянському гербі міста (у дуже стилізованому вигляді). У 80-90-х «Товариш» був чи не головним сюжетом творів живописця Олександра Бережного [2] і фотохудожника Вацлава Машинського. Про “Товариш” було написано низку книг та надруковано безліч статей у періодиці. З найбільш ґрунтовних праць солід відмітити опис історії та технічних характеристик судна, зроблених Валентином та Петром Мітрофановими, Іваном Шнейдером та Юрієм Білецьким [6, 7], спогади Михайла Григора, Леоніда Аксютіна, Вульфа Маркварда [1, 4, 10, 11].

Проте інтерес до судна у митців не зникає і зараз. “Товариш” час від часу нагадує про себе у Херсоні культурними та бізнесовими ініціативами. У Херсоні, наприклад, було відкрито два заклади громадського харчування із такою самою назвою «Товариш», видаються книжки та альбоми, де фігурує судно. У 2012 році він опинився у центрі уваги незалежної театральної групи Totem Centre Theatre Lab, яка працює у сфері документального театру. По матеріалам інтерв'ю з херсонцями та жителями Штральзунда було створено документальну виставу «Товариш Горх Фок» [9]. Між іншим, під час дослідження, що передувало виставі, з'ясувалося багато цікавих фактів. Капітан Євген Гончаренко розповів, що «Товариш» став першим українським судном, на якому у 1992 році замайорів український прапор. Тоді українські судна за інерцією продовжували ходити під прапором СРСР. І коли у 1992 році “Товариш” завітав до Америки, студенти Гарвардського університету українського походження подарували морякам синьо-жовтий прапор. Все це говорить про те, що існують підстави вважати, що “Товариш/Горх Фок” має суттєвий культурний, економічний, туристичний та політичний потенціал, який можна використовувати на користь територіальної громади Херсона.

Мета статті полягає у з'ясуванні декількох питань. Якщо Херсон втратив “Товариша” фізично, то чи можна його зберегти як символ? Чим є “Товариш” для херсонської громади, що він символізує, чи варто цю пам'ять зберігати, у який спосіб

і що вона може нам дати? Відповіді на ці запитання має підказати яким чином культура пам'яті "Товариша" може бути продуктивною не тільки для територіальної громади Херсона, а й України взагалі. В статті ми маємо вирішити, як ми можемо реалізувати потенціал "Товариша" для: а) розвитку туризму в Херсоні та Україні; б) розвитку міжнародного співробітництва; в) розвитку культури.

Емпіричною базою дослідження став проект "Спільний Товариш", який реалізовувався Херсонським обласним відділенням Соціологічної асоціації України за підтримки Goethe-Institut у рамках програми «Культурно-освітня академія». Проект "Спільний Товариш" фокусувався на концептуалізації культури пам'яті стосовно до спільного україно-німецького історичного спадку, що уособлюється барком "Горх Фок-Товариш". До реалізації проекту також були залучені наступні інституції: Громадська організація "Tall-ship friends e.V." (Штральзунд), Херсонський міський центр молодіжних ініціатив "Тотем", Навчально-естетичний комплекс "Художня школа" (Херсон), Херсонський міськвиконком, Управління естетики та зовнішньої реклами, Ініціативна група колишніх працівників барку "Товариш" (Херсон). Крім того, до проекту долучилися незалежні митці: В'ячеслав Машницький, Стас Волязловський, Максим та Олена Афанасьєви, Олександр Жуковський, Лукаш Наласковський та експерти: історик Олександр Шумей, капітан Юрій Сластелін, підприємець Єгор Савін, дизайнер Олексій Мирошников, підприємець Павло Білецькі та ін.

В межах проекту "Товариш" став головним "героєм" низки заходів та публічних акцій, які були об'єднані під спільною назвою "Дні Товариша-Горх Фока у Херсоні":

- Пленер з «Товаришем». Пленер з «Товаришем» – це спільний проект Херсонського відділення Соціологічної асоціації України та Навчально-естетичного комплексу "Художня школа" (м.Херсон). Це гепенінг, присвячений періоду, коли місцем приписки "Товариша" був Херсон. На пірсі, де перебував вітрильник з 1951 до 1995 р., юні художники малювали його з "натури". Заходу передував воркшоп у Художній школі. Під час акції працювали "вільні мольберти", на яких усі охочі могли "згадати" вітрильник за допомогою пензля та фарби. Заходу передував тижневий воркшоп в Художній школі, під час якого учні школи ознайомилися з історією "Товариша-Горх Фока" та такими жанрами сучасного мистецтва як перформанс і гепенінг.
- Виставка «Мій друг "Товариш"» (назва запропонована відомим митцем, лауреатом премії ім. К.Малевича Станіславом Волязловським). На виставці були представлені роботи-рефлексії художників Максима та Олени Афанасьєвих, Олександра Жуковського, В'ячеслава Машницького, Лукаша Наласковського (Польща) та ін. Спеціально до вистави було зроблено віртуальну екскурсію по музею "Горх Фок-І" у місті Штральзунд. Крім професійних художників у виставці взяли участь учні Художньої школи, які малювали судно «з натури» під час пленеру на набережній (керівник групи – Ганна Файнштейн). Хоча юні художники чули про вітрильнику тільки з розповідей дідусів і бабусь, проте тема їм виявилася близькою. Уже в наступному році цю виставку планується показати в Штральзунд на борту вітрильника.
- Арт-інтервенція у районах Херсона. Частина малярських робіт виставки представлялася у публічному просторі міста Херсон на білбродах.
- Мейл-арт акція. Під час конференції та відкриття виставки «Мій друг "Товариш"» презентувалася поштова листівка «Дні "Товариша-Горх Фока" у Херсоні», на яку можна було поставити печатку з "Товариша".

- Конференція “Культурний, туристичний та політичний потенціал історичної спадщини барка “Горх Фок/Товариш”, під час якої науковці, куратори, експерти з галузі туризму, моряки з України та Німеччини ділилися думками на тему вітрильника.

До участі у заходах конференції були запрошені фахівці зі сфери культури та туризму, брендингу, історики, географи, громадські діячі з України та Німеччини, журналісти, держслужбовці, представники Інституту Гете та моряки, життя яких було пов'язано з “Товаришем”. Окремий інтерес представляє тематика доповідей на конференції, яка показує напрямки використання спадщини “Товариша/Горх Фока”:

- Культура versus політика пам'яті. “Складні” питання в історії барку “Горх Фок-І/ Товариш-ІІ”: джерело напруження чи привід для конструктивного діалогу і гуманітарного співробітництва (М. Гоманюк);
- “Політика та традиції пам'яті: регіональний, морехідний вимір” (О.Шумей);
- “Товариш” та візуальний образ Херсону (О. Мирошников);
- Тема “Товариша” у туристичному секторі Херсонщині: Подієвий туризм, міжнародний туризм, сувенірна продукція (О. Білецький);
- Мистецькі проекти і культурна спадщина. Сучасні виклики і перспективи арт-активізму: приклад барку “Горх Фок-І/ Товариш-ІІ” (О. Афанасьєва);
- Сучасність та майбутнє барку “Горх Фок-І/ Товариш-ІІ” (В. Марквард)
- Що нам може дати культура пам'яті? Приклад барку “Горх Фок-І/ Товариш-ІІ”. Перспективи встановлення партнерських (побратимських) відносин між Херсоном і Штральзундом” (Круглий стіл)

Щодо питання про побратимства Херсона і Штральзунда було відзначено, що у сфері встановлення побратимським відносин між містами існує кілька правил. Одне з них – такі міста повинні бути приблизно однаковими за населенням. Херсон більше Штральзунда за кількістю населення приблизно в п'ять разів, тому формально ці міста – «не пара». Але є цілий ряд сильних аргументів, які просто зобов'язують ці міста розвивати партнерські відносини. І Херсон, і Штральзунд – морські порти. Херсон, як і Штральзунд – міста посткомуністичні. І той, і інший – центри суднобудування (принаймні історично). Втім, і там, і там міста переживають не найкращі свої часи, з точки зору економіки. І Штральзунд, і Херсон шукають шляхи розвитку туристичної галузі. Але головне – це барк «Горх Фок / Товариш», який тісно пов'язує історії цих міст. До сих пір “Товариш” у Штральзунді відвідуються гості з України, є й зворотна зацікавленість. Також було відзначено, що привернення суспільної уваги до судна допоможе полегшити процес пошуку необхідних для ремонту засобів, якого вітрильник потребує надалі. Встановлення партнерських відносин між Херсоном і Штральзунд, гуманітарна співпраця між цими містами, старт якій був даний в рамках програми Інституту Гете може допомогти одному спільній справі – поставити «Горх Фок-Товариш» під вітрила, щоб «красивий білий корабель» як і раніше радував око з берегів як Балтійського, так і Чорного морів.

На відкритій skype-сесії Вульф Марквард, виконавчий директор Tall-Ship Friends запевнив херсонців, що в разі успішного вирішення питання, «Горх Фок» може прийняти на борт кадетів-практикантів з Херсона, а сам Херсон побачити вітрильник на своєму причалі на набережній проспекту Ушакова. А поки херсонці і штральзундці домовилися про створення спільного віртуального музею цього легендарного судна. На сайті музею будуть представлені і херсонський, і німецький періоди історії «Горх Фока / Товариша», в тому числі і галерея портретів усіх капітанів з 1933 по 2003 рр.

Під час конференції було прийнято резолюцію, де було вироблено серію комеморативних заходів, які мають не тільки зберегти пам'ять про барк, а й інтегрувати територіальну громаду м.Херсона. Ось список цих заходів:

- звернення до міської ради з пропозицією встановлення 14 серпня Дня "Товариша-Горх Фока" у Херсоні (в день першого рейсу "Товариша" з Херсону);
- створення віртуального музею "Горх Фока-Товариша" спільними зусиллями з німецького та українського боку;
- встановлення меморіальної дошки капітану "Товариша" Олегу Ванденку;
- постановка вистави на морську тематику у Херсонському академічному музично-драматичному театрі ім.М.Куліша;
- проведення виставки "Мій друг "Товариш" у м.Штральзунді;
- встановленням та розвиток партнерських відносин між Херсоном та Штральзундом.

Під час проекту було розроблено також туристичний маршрут "Товариш у Херсоні", який було презентовано на конференції та на місцевому телебаченні. До цього маршруту були включені матеріальні об'єкти та щорічні події, пов'язані з "Товаришем":

- 3-й корпус Херсонської морської академії, де знаходиться барельєф "Товариша" (пр.Ушакова);
- Будинок, де проживав О. Ванденко (вул. Гімназична, 32В);
- вітрильна Регата пам'яті капітана О. Ванденка (набережна пр.Ушакова, серпень);
- Літня площа "Товариш" (пр.200 років Херсону);
- магазин "Наддніпряночка", де можна придбати сувенірну продукцію, пов'язану з "Товаришем", магніти і декоративні тарілки, буклети і пакети, картини з зображенням того самого вітрильника у різних ракурсах із написом «Херсон» (пр. Ушакова, 16);
- могили капітана О. Ванденка і старпома В. Виноградова із зображенням барка (херсонський міський цвинтар біля сел. Геологів);
- Музей Херсонського морського коледжу, де знаходяться модель вітрильника, призи, здобуті "Товаришем" у міжнародних регатах, фотографії та ін.;
- Парк Слави, де знаходиться бронзовий барельєф, присвячений суднобудуванню та морській справі у Херсоні, в тому числі "Товаришеві";
- пірс, де стояв "Товариш" (набережна пр.Ушакова);
- провулок Капітана Ванденка;
- Херсонська гімназія №20, де вчився О. Ванденко (вул. Сестер Ґозадінових)
- Херсонська обласна наукова універсальна бібліотека ім.О.Гончара, де знаходяться книги, альбоми та пластинки, пов'язані з "Товаришем" (вул. Героїв Крут, 2);
- Художній розпис "Товариш" на стіні Дніпровського експериментального осетрового заводу ім. Артющика.
- Вітражі на внутрішньому освітлені приміщення офісу Херсонтеплоенерго (вул. Острівська)

Загалом можна сказати, що проект "Спільний товариш" викликав широкий резонанс, який вийшов за межі проектного ареалу, себто Херсону. На проект відгукнулися у інших містах України та світу. Про нього писали не тільки у

херсонських ЗМІ, а й у виданнях Миколаєва, Києва, Скадовська, Штральзунда. Дуже важливим є те, що було змінено дискурс, пов'язаних з "Товаришем" – замість звичних зітхань про втрату судна, з'явилися матеріали, в яких мова йшла про реалізацію історичного потенціалу вітрильника в запропонованих проектом напрямках. На заклики проекту відгукнулися не лише митці, а й люди з інших середовищ – освітяни, дизайнери, моряки, яхтсмени, журналісти, фахівці з галузі туризму, науковці, пенсіонери тощо. При чому під час проекту вдалося поєднати учасників різних вікових категорій – від підлітків до старших людей. Конкретними показниками успішності проекту стали:

- кількість публікацій та відео-сюжетів у ЗМІ – понад 40;
- кількість учасників заходів: безпосередньо 1000 відвідувачів виставки, 27 учасників конференції, 40 учасників пленеру. Орієнтовна пасивна аудиторія проекту – 10 тис. осіб (телеаудиторія, читачі інтернет-видань та ін.)
- продовження терміну експозиції виставки – до нового року замість одного тижня;
- по завершенню проекту ЗМІ продовжували цікавитися проблематикою проекту. 7 листопада 2016 р. вийшла у ефір ще одна телепередача – півгодинний "Патріот".

Те, що тема збереження пам'яті "Товариша" продовжує привертати суспільну увагу свідчить ще кілька цікавих фактів. У 2018 році відомий херсонський дизайнер Артур Айметов запропонував проект реконструкції Набережної на пр. Ушакова. Серед різних ідей увагу привертає ідея створення музею "Товариша", "який буде стояти на суходолі" і буде доступний усім" [8]. Також серед херсонських художників, що працюють у жанрі стріт-арту час від часу з'являється ідея створити величезний мурал (стінопис) у міському просторі, де би було зображено "Товариш". Якщо ідея А. Айметова викликає певні сумніви щодо її реалістичності, то ідея мурала технічно є достатньо простою.

Все описане представляє собою досить дивний парадокс – судно, якого вже більше двадцяти років немає у місті, продовжує бути його символом, джерелом натхнення для митців та підприємців, спеціалістів зі сфери туризму та міжнародних відносин, і, звісно ж, важливим спогадом для звичайних херсонців.

Як засвідчив проект барк "Товариш/Горх Фок" має суттєвий культурний, економічний, туристичний та політичний потенціал, який можна використовувати на користь територіальної громади Херсона. У Херсоні продовжують з увагою стежити за тим, що відбувається з «Горх-Фоком / Товаришем». А проект довів, що символічний зміст об'єкта може бути не менш цінним, ніж фізичний об'єкт. "Товариш" продовжує залишається символом Херсону, принаймні для значної частини його населення, особливо серед тих, хто пов'язаний з морем. Товариш» за декілька десятиліть перебування у Херсоні став брендом, який може приносити в тому числі економічний зиск. І не тільки шляхом продажу сувенірної продукції. "Товариш" зберігає потужний мистецький потенціал, і може слугувати приводом для організації фестивалів, виставок, вистав, культурних обмінів, арт-резиденцій тощо. "Товариш" зберігає потужний соціальний потенціал як джерела згуртування територіальної громади міста, як привід для організації масових комеморативних заходів, як об'єкт для брендінгу тощо. Пам'ять "Товариша" може бути продуктивними не тільки для територіальної громади Херсона, а й для України взагалі. "Товариш/Горх Фок" може і зараз бути таким діалоговим майданчиком для жителів Херсона і Штральзунда, України і Німеччини взагалі. Майданчиком для осмислення спільної історії, культури,

мистецтва. Історія вітрильника “Горх Фок/Товариш” говорить про те, що історія, навіть контраверсійна, може об’єднувати, а не тільки розділяти.

Література:

1. Аксютин Л.Р. Двенадцать тысяч миль под парусами / Аксютин Л.Р. /. – Л.: Судостроение, 1981. – 128 с.
2. Бережной А. Барк «Товариш» – легенда Херсона / Бережной А. /. – Херсон: Наддніпряночка, 2010. – 20 с.
3. Гоманюк Н. “Могут ли Херсон и Штральзунд стать городами-побратимами?”. - агентство "Українські Новини" LB.ua. – Режим доступу: http://blogs.lb.ua/culture_academy/349820_nikolay_gomanyuk_mogut_li_herson.html
4. Григор М. «Товариш» идёт в Балтимор / Григор М. /. – Одесса: Маяк, 1973. – 116 с.
5. «Магніт «Товариша»: Як корабль в Німеччині залишається символом Херсону. – агентство "Українські Новини" LB.ua. – Режим доступу: http://blogs.lb.ua/culture_academy/348844_magnit_tovarisha_yak_korabel.html
6. Митрофанов В.П., Митрофанов П.С. Школы под парусами: учебный парусный флот XVIII-XX вв. / Митрофанов В.П., Митрофанов П.С. /. – Л.: Судостроение, 1989. – 232 с.
7. Шнейдер И.Г., Белецкий Ю.Г. Модели советских парусных судов / Шнейдер И.Г., Белецкий Ю.Г. /. – Л.: Судостроение, 1990. – 176 с.
8. Artur Terra-designe (Айметов А.). Профіль у соціальній мережі Facebook. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/artur.aymetov/posts/1035266123344131>
9. Comrade «Gorch Fock». Спектакль Режим доступу:
10. Marquard W. Die drei Leben der “Gorch Fock” I. Legende unter Segeln. – Erfutr: Sutton Verlag, 2008. – 144 p.
11. Marquard W. Die Gorch Fock I. Eine Legende in Bildern. – Erfutr: Sutton Verlag, 2012. – 128 p.